

Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Ανάλυση και Αντίληψη του Τοπίου

Ενότητα : Η πολιτισμική ανάγνωση τοπίου.

Κίζος Αθανάσιος

Τμήμα Γεωγραφίας

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

1. Σκοποί ενότητας.....	4
2. Περιεχόμενα ενότητας	4
2.1 Η συμβολική και αισθητική αποτίμηση του τοπίου.....	4
2.1.1 Η αισθητική εμπειρία	4
2.1.2 Το τοπίο: Η αντίληψη του περιβάλλοντος, συμβολισμοί και αξίες.....	8
2.2 Παράδειγμα: Το αγροτικό τοπίο ως πολιτισμικό τοπίο	10
2.2.1 Περιβαλλοντικές Γεωγραφίες και Γεωγραφίες ‘Επιστροφή στη Φύση’	12
2.2.2 Κατανάλωση, ‘Νοσταλγία’ Και Συμβολικές Κοινότητες.....	13
2.2.2.1 Μετανάστες και Συμβολικές Κοινότητες: Οι Κοινότητες της Υπαίθρου ως ‘Σκηνικό’	14

1. Σκοποί ενότητας

Σκοπός της ενότητας αυτής είναι η γνωριμία με την πολιτισμική ανάγνωση του τοπίου και η ανάλυση της εμπειρίας του τοπίου με τη βοήθεια συμβολικών τοπίων και ιστοριών πολιτισμικών τοπίων.

2. Περιεχόμενα ενότητας

2.1 Η συμβολική και αισθητική αποτίμηση του τοπίου

Η διαπραγμάτευση της έννοιας του τοπίου, ολοκληρώνεται με την διερεύνηση της *συμβολικής* και της *αισθητικής αξίας* του. Αρχικά, η συζήτηση αφορά στην *αισθητική εμπειρία*, την εμπειρία που καθορίζει την αισθητική αποτίμηση χώρων (αντί για αντικείμενα και τέχνη, πρόκειται δηλαδή για *αισθητική του περιβάλλοντος* και όχι για *αισθητική της τέχνης*). Στη συνέχεια η συζήτηση πηγαίνει από την αισθητική στην συμβολική αποτίμηση. Η επιλογή αυτή γίνεται καθώς θεωρείται ότι η αισθητική αποτίμηση τοπίων, αν και σημαντική από μόνη της, είναι δύσκολο να οργανωθεί και να ποσοτικοποιηθεί, ενώ δεν χρησιμεύει ιδιαίτερα στα πλαίσια των μεθόδων ανάλυσης του τοπίου που παρουσιάζονται εδώ. Αντίθετα, η συμβολική αξία του τοπίου έχει πολύ μεγάλη σημασία τόσο θεωρητικά, όσο και πρακτικά, καθώς αυτή 'φορτίζει' το τοπίο με ιδέες, αξίες, σύμβολα, κτλ. και έτσι η συζήτηση θα επικεντρωθεί σε αυτή, στο φως των όσων έχουν ήδη αναφερθεί παραπάνω στους ορισμούς των πολιτισμικών τοπίων. Παρόλο όμως που η αισθητική του τοπίου δεν κατέχει πολύ σημαντική θέση στην παραπέρα ανάλυση, θα συζητηθεί συνοπτικά, καθώς αποτελεί ένα μεγάλο κομμάτι της επιστήμης του τοπίου, ιδιαίτερα στις ΗΠΑ, αλλά και εξαιτίας των σημαντικών συνδέσεων με την συμβολική αποτίμηση του τοπίου.

2.1.1 Η αισθητική εμπειρία

Η λέξη αισθητική, προέρχεται από την αρχαία Ελληνική *αίσθησις* των αντικείμενων, την χρήση των αισθήσεων δηλαδή για τα αντικείμενα που γίνονται *αισθητά*, σε αντίθεση με αυτά που δεν είναι, τα μη υλικά. Έτσι οι αρχικοί ορισμοί, θεμελιώνουν την αισθητική ως *'την επιστήμη των συνθηκών της αντίληψης των αισθήσεων'* (Porteous, 1996, σελ. 19). Το αντικείμενο της έννοιας σταδιακά μεταβάλλεται και έπειτα από τον 18^ο αιώνα, τείνει να υποδεικνύει την μελέτη των τεχνών και των 'νόμων' της ομορφιάς, θέτοντας στο κέντρο της αισθητικής θεωρίας την ερώτηση 'τι είναι όμορφο;' και ποια είναι τα επίπεδα της αντίληψης ως προς την ομορφιά, ποια χαρακτηριστικά δηλαδή καθιστούν όμορφα τα αντικείμενα που αντιλαμβανόμαστε. Διαμορφώνεται έτσι, ο πρόσφατος ορισμός της αισθητικής ως ο *'κλάδος της φιλοσοφίας που έχει ως αντικείμενο έρευνας την καλλιτεχνική έκφραση, επιδιώκοντας να προσδιορίσει την ουσία, τον χαρακτήρα και τις σχέσεις της με τις άλλες ανθρώπινες δραστηριότητες, η αντίληψη ως προς το ωραίο'* (Ελληνικό Λεξικό).

Η *αισθητική εμπειρία* λοιπόν, αποτελεί την διαδικασία κατά την οποία αποδίδεται κάποιος βαθμός 'ομορφιάς' σε αντικείμενα ή χώρους. Η διαδικασία αυτή απόδοσης, προϋποθέτει το *αντικείμενο* ή τον *χώρο* που βιώνεται, το *υποκείμενο* που βιώνει και

την *διαδικασία αντίληψης* του αντικειμένου από το υποκείμενο (Berleant, 1988, Beardsley, 1989, Tuan, 1993). Οπότε, η αισθητική εμπειρία είναι το αποτέλεσμα της αντίληψης επεξεργασμένης νοητικά, σύμφωνα με τις **πολιτισμικές αποσκευές** (Bourassa, 1991) του υποκειμένου, δηλαδή το *πολιτισμικό σύστημα* από το οποίο προέρχεται και τις αξίες που αυτό διαμορφώνει, τις *προσωπικές προτιμήσεις* του και *βιολογικούς νόμους*, δηλαδή βιολογικές καταβολές στις προτιμήσεις αντικειμένων ή/και χώρων. Έτσι, αν η αισθητική εμπειρία θεωρηθεί ως το *σύμπλοκο* αντικειμένου, υποκειμένου και αντίληψης του αντικειμένου από το υποκείμενο, μπορεί να οριστεί ως *‘κυρίως ένα θέμα ευχαρίστησης των αισθήσεων, που δέχονται μεταβαλλόμενο όγκο πληροφοριών από το μυαλό’* (Tuan, 1974).

Είναι δυνατόν να διακριθούν τρία διαφορετικά επίπεδα αισθητικής εμπειρίας: το **βιολογικό**, το **πολιτισμικό** και το **προσωπικό** επίπεδο. Εδώ οι προσεγγίσεις αυτές αντιμετωπίζονται απλουστευτικά ως αντίθετοι πόλοι, χωρίς όμως έτσι να καλύπτονται πλήρως οι θέσεις κάθε προσέγγισης.

Το **βιολογικό επίπεδο** στηρίζεται σε μιας μορφής *περιβαλλοντικού ντετερμινισμού*, που ορίζει την βιολογική συνιστώσα ως ιδιαίτερα σημαντική για την διαμόρφωση ανθρώπων, πολιτισμών, άρα και της αισθητικής αποτίμησης του περιβάλλοντος τους. Ο ισχυρισμός ότι *‘η αισθητική εμπειρία βασίζεται στις πιο πρωτόγονες σχέσεις ανάμεσα στον οργανισμό και στο περιβάλλον του’* (Dewey στο Bourassa, 1991, σελ. 47) αποδίδει τις προτιμήσεις για τα διάφορα περιβάλλοντα και τοπία σε βιολογικούς νόμους. Τα τοπία που είναι περισσότερο ‘ικανοποιητικά’, δηλαδή τα τοπία που προτιμούνται, είναι αυτά που κάποτε ήταν τα καλύτερα καταφύγια για διαβίωση και αναπαραγωγή (Greenbie, 1988, Lothian, 1999), ή που σήμερα είναι τα πιο ‘ευχάριστα’ (Porteous, 1995). Η γνώση αυτή μεταδίδεται κληρονομικά και είναι έμφυτη (Riley, 1992). Έτσι ένα μεγάλο κομμάτι της αισθητικής εμπειρίας είναι έμφυτο και άρα πολυπολιτισμικό ή α-πολιτισμικό.

Έτσι, μια προσέγγιση θεωρεί ότι η μακρά εξελικτική διαδρομή του ανθρώπου στις Αφρικάνικες σαβάνες, κατέληξε στη σύνδεση της προτίμησης τοπίων που έχουν τα χαρακτηριστικά της σαβάνας, δηλαδή απομονωμένα δέντρα ή μικρά αλσύλλια, διασκορπισμένα στο γρασίδι όπου μεγάλη ποικιλία χρήσιμων πόρων μπορεί να βρεθεί *‘μέσα σε δύο μέτρα από το ύψος του εδάφους και να είναι διαθέσιμο σε ανθρώπους και σε ζώα που βόσκουν ή κυνηγούν’* (Orians σε Muir, 1999, σελ. 194). Η προσπάθεια αυτή, δέχτηκε πολλές κριτικές (Βλ. Muir, 1999, σελ. 194-5) εξαιτίας της ‘απλοϊκής’ παραδοχής εξάρτησης της αισθητικής αξίας από κάποιο μακρινό εξελικτικό παρελθόν, ενώ χρησιμοποιήθηκαν σκηνές από πάρκα και κήπους ως παραδείγματα τέτοιων σκηνών και η χρήση τους δεν αποτελεί επαρκή απόδειξη, καθώς ιδιαίτερα η ιστορία τέτοιων χώρων συνδέεται τόσο στενά με πολιτισμικά συστήματα (Cosgrove, 1998) που δεν μπορεί εξ ορισμού να αποτελεί βιολογικό και άρα α-πολιτισμικό χαρακτηριστικό.

Αντίθετα με την σύνδεση ενός συγκεκριμένου βιοτόπου με την αισθητική αποτίμηση τοπίων, ο J. Appleton, συνέδεσε τα χαρακτηριστικά των βιοτόπων με την αισθητική αξία που τα τοπία αποκτούν. Διατύπωσε δύο διαφορετικές θεωρίες, την **θεωρία βιοτόπου** (habitat theory) και την **θεωρία προοπτικής - καταφυγίου** (prospect-refuge theory).

Η ‘θεωρία βιοτόπου’ αποδίδει την αισθητική ευχαρίστηση από την βίωση του τοπίου, στην αυθόρμητη και αυτόματη αντίληψη των χαρακτηριστικών του τοπίου, τα οποία *‘με τα σχήματα, τα χρώματα, την χωρική διεύθυνση και άλλες οπτικές ιδιότητες τους, δρουν ως σημάδια-ερεθίσματα ενδεικτικά των συνθηκών του περιβάλλοντος’*

κατάλληλων για επιβίωση, άσχετα αν αυτά είναι όντως κατάλληλα ή όχι' (Appleton, 1996, σελ. 62). Έτσι:

«η σχέση μεταξύ του παρατηρητή και του περιβάλλοντος που γίνεται αντιληπτό από αυτόν, είναι βασικά η ίδια με την σχέση που έχει ένα ζωντανό ον με τον βιότοπο του...η ευχαρίστηση που αισθανόμαστε από ενατένηση αυτού του περιβάλλοντος, την οποία αποκαλούμε 'αισθητική', προέρχεται από μια αυθόρμητη αντίδραση σε αυτό το περιβάλλον ως βιότοπο, δηλαδή ως χώρο που παρέχει την δυνατότητα για την επίτευξη των απλών βιολογικών αναγκών μας. Όταν αποκτούμε επαρκή έλεγχο στο περιβάλλον μας, ώστε να επανορθώσουμε τους μηχανισμούς μέσω των οποίων πραγματοποιούμε αυτήν την αυθόρμητη εκτίμηση του, όχι πλέον απαραίτητα για την πραγματοποίηση αυτών των βιολογικών αναγκών, οι μηχανισμοί δεν εξαλείφονται αμέσως στα είδη, αλλά συνεχίζουν να κληρονομούνται από μια γενιά στην άλλη και είναι δυνατόν, αν είναι απαραίτητο, να ανακαλεστούν...είμαστε έπειτα ικανοί να απολαύσουμε την ευχαρίστηση που προέρχεται από την αντίληψη βιολογικά ευνοϊκού περιβάλλοντος» (Appleton, 1996, σελ. 63).

Η 'θεωρία προοπτικής - καταφυγίου', εκλεπτύνει περισσότερο τα χαρακτηριστικά του τοπίου που χαρακτηρίζονται από μεγάλη αισθητική αξία, θεωρώντας ότι αυτά είναι όσα προσφέρουν θέα – προοπτική, χωρίς αυτός που παρατηρεί να γίνεται αντιληπτός. **«Να βλέπεις, χωρίς να σε βλέπουν»** (Appleton, 1996, σελ. 64). Αποτελεί δηλαδή μια θεωρία για θηρευτές και θηράματα, που χρησιμοποιούν το τοπίο και προσαρμόζουν τις προτιμήσεις τους στα χαρακτηριστικά του που, είτε τα βοηθούν να θηρεύσουν πριν το θήραμα φτάσει σε μη προσβάσιμη για αυτούς περιοχή στην περίπτωση που είναι θηρευτές, είτε τα βοηθούν να φτάσουν σε χώρο προστατευμένο από τον θηρευτή τους, δηλαδή σε καταφύγιο, στην περίπτωση που είναι θηράματα. Προϋποτίθενται έτσι εσωτερικοί συμπεριφορικοί μηχανισμοί, οι οποίοι συνεχίζουν να υπάρχουν, όσο και αν 'καλλιεργηθεί' ή 'λουστραριστεί' από κάποιο πολιτισμικό σύστημα η εκτίμηση για τοπία (Muir, 1999).

Έρευνες με σκοπό να συνδεθεί η προτίμηση χώρων με βάση φυσικά χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος, παρά με υποκειμενικά νοήματα ή σύμβολα του (Appleton, 1996, Kaplan, 1988, Fenton, 1988, Bourassa, 1991) κατέδειξαν ότι οι δυσκολίες 'χάραξης της γραμμής' βιολογικών αναγκαιοτήτων και πολιτισμικών συστημάτων, δεν προσφέρουν ασφαλές έδαφος για επιβεβαίωση του α-πολιτισμικού χαρακτήρα της αισθητικής εμπειρίας (Bourassa, 1991).

Στο **πολιτισμικό επίπεδο**, το κύριο βάρος της αισθητικής εμπειρίας αποδίδεται σε πολιτισμικές διαφορές, που φαίνεται ότι είναι ευκολότερα ελέγξιμες εμπειρικά, κυρίως εξαιτίας των προβλημάτων εμπειρικής τεκμηρίωσης βιολογικών νόμων στη συμπεριφορά. Είναι ευκολότερο να υποστηριχθεί ότι οι πολιτισμικές καταβολές ανθρώπων διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, διαφορετικών 'πολιτισμικών αποσκευών', υπερισχύουν κάποιων υποτιθέμενων εξελικτικών χαρακτηριστικών. Έρευνες (Bourassa, 1991) με σκοπό την εκτίμηση της αισθητικής ποιότητας φυσικών τοπίων, κατέδειξαν μεγάλες διαφορές διαφορετικών ομάδων και ότι τελικά το «κοινό» δεν αποτελεί απλά το μέσο όρο των διαφορετικών εκτιμήσεων. Περισσότερα για διαδικασίες και μεθόδους εκτίμησης και μέτρησης των διαφορών μεταξύ ομάδων που εκτιμούν την αισθητική αξία ενός τοπίου μπορούν να βρεθούν στην εξαιρετικά πλούσια

και συνεχώς διογκούμενη σχετική βιβλιογραφία, η οποία διαμορφώνεται από μια σειρά επιστημονικών παραδόσεων, όπως πολιτισμικών γεωγράφων, γνωστικών (cognitive) ψυχολόγων, περιβαλλοντικών ψυχολόγων, αρχιτεκτόνων τοπίου, επιστημόνων εγκεφαλικών διεργασιών και άλλων. Περισσότερα και αναλυτικότερη βιβλιογραφία στους (ενδεικτικά) Bourassa, 1991, Muir, 1999, Heft and Nasar, 2000, Herzog et al., 2000, Summit and. Sommer, 1999, Mathewson, 1998, Crang, 1997, Wood et al., 2000).

Ένα από τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά του παρατηρητή είναι και η αισθητική εμπειρία, άρα αυτή αποτελεί χαρακτηριστικό μεταδόμενο σε ανθρώπους (υποκείμενα) που συμμετέχουν σε ένα πολιτισμικό σύστημα (Maquet, 1986, Lothian, 1999). Κάθε πολιτισμικό σύστημα χαρακτηρίζεται από συστήματα **συμβόλων**, τα οποία αναπαριστούν τον 'πολιτισμό' αυτού του συστήματος και είναι απαραίτητα για την εσωτερική συνοχή του. Με άλλα λόγια *'το πολιτισμικό σύστημα όχι μόνο αναζητά την ταυτότητα του σε συμβολικές φόρμες, αλλά αναζητά επίσης την αυτοδιατήρηση του διαμέσου τέτοιων φορμών* (Bourassa, 1991, σελ. 91). Οπότε και ο χώρος που χρησιμοποιεί και βιώνει κάθε πολιτισμικό σύστημα, αποκτά συμβολικές διαστάσεις και αποτελείται από φόρμες, μέσω των οποίων προσδιορίζεται και διατηρείται η ταυτότητα του συστήματος. Έτσι, η πολιτισμική διάσταση της αισθητικής εμπειρίας είναι αυτή που αποδίδει αισθητική αξία σε συμβολικές αναπαραστάσεις, σε συστήματα συμβόλων. Αφού το τοπίο αποτελεί μια δεξαμενή τέτοιων συμβόλων, συμβόλων τοπικότητας, εθνικότητας, ξεκούρασης, φυγής, υπερηφάνειας, ταπεινότητας, μεγαλείου, όλων των ειδών τα σύμβολα μπορούν να συνδεθούν με ένα τοπίο και να 'εγγραφούν' έπειτα σε αυτό, συσχετίζοντας την οπτική δομή του με αξίες, ιδέες και νοήματα, καθιστώντας την πολιτισμική διάσταση της διαδικασίας αισθητικής του αποτίμησης –τα συστήματα συμβόλων- ιδιαίτερα σημαντική.

Το **προσωπικό επίπεδο** αναφέρεται σε εμπειρίες που σχετίζονται με προσωπικές επιλογές. Η διάκριση μεταξύ βιολογικών, πολιτισμικών και προσωπικών επιλογών είναι ιδιαίτερα δύσκολη, όμως είναι φανερό ότι η προσωπική ζωή κάθε ανθρώπου παίζει σημαντικό ρόλο στις προτιμήσεις του. Ιδιαίτερα όσον αφορά σε επιλογές χώρων και τοπίων, πολύ σημαντικές φαίνεται να είναι οι εμπειρίες της παιδικής ηλικίας, χωρίς όμως να έχει αποδειχθεί ότι οι προτιμήσεις παγιώνονται σε κάποια συγκεκριμένη ηλικία. Ανάλογα με την προσωπικότητα, εισέρχονται και ψυχολογικοί παράγοντες που επηρεάζουν τις προτιμήσεις και την ένταση της αισθητικής εμπειρίας. Η προσωπικότητα αποτελεί βέβαια προϊόν των πολιτισμικών συστημάτων στα οποία συμμετέχει ο καθένας, αλλά ταυτόχρονα χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερα -μοναδικά λιγότερο ή περισσότερο- γνωρίσματα (Riley, 1992).

Τελικά, μπορεί η αισθητική εμπειρία του καθένα σε προσωπικό επίπεδο να επηρεάζεται από βιολογικές αναγκαιότητες και πολιτισμικές επιδράσεις, αλλά τελικά φιλτράρεται μέσα από τις επιθυμίες, ανάγκες και στρατηγικές του. Η ομοιότητα της εμπειρίας με αυτή άλλων και η διαμόρφωση 'ωραίων τοπίων', εκτός από το βιολογικό επίπεδο στο οποίο ορίζονται α-προσωπικές αναγκαιότητες, στηρίζεται στο κατά πόσο μπορεί καθένας να 'μεταφράσει' τις εμπειρίες του στην κοινή γλώσσα που χαρακτηρίζει το πολιτισμικό σύστημα που συμμετέχει. Προφανώς όσα καλύτερα γνωρίζει την 'γλώσσα' του συγκεκριμένου πολιτισμικού συστήματος, τόσο καλύτερα μεταφράζει αυτά που 'ακούει' (Gombrich, 1995). Από την άλλη όμως, η τέλεια γνώση της 'γλώσσας' δεν εγγυάται την ομοιότητα των αισθητικών εμπειριών. Κάθε αισθητική εμπειρία είναι μοναδική και δεν υπάρχει τρόπος άμεσης σύγκρισης με άλλες αισθητικές εμπειρίες (Nagel, 1989).

Παρόλα αυτά, έχει νόημα να γίνεται λόγος για 'όμορφα', 'άσχημα', 'μεγαλειώδη' κ.α τοπία και να αναζητηθούν κοινοί 'τόποι' και τύποι για τοπία, γιατί τελικά υπάρχουν τέτοια τοπία ('όμορφα' κτλ) και πολλές διαφορετικές κατηγορίες ανθρώπων συμφωνούν στην αισθητική τους αξία, παρόλο που μπορεί να βιώνουν διαφορετικές αισθητικές εμπειρίες. Άρα, η μοναδικότητα της αισθητικής εμπειρίας αναφορικά με τοπία, ως μακροσκοπικό αποτέλεσμα -δηλαδή προτιμήσεις συγκεκριμένων τοπίων- μεταφράζεται σε σχετικά όμοιες κρίσεις για την αισθητική ποιότητα τους σε συλλογικό επίπεδο, στα πλαίσια των πολιτισμικών συστημάτων που αναφέρθηκαν.

Η δυσκολία του να χαραχθούν τα όρια συμμετοχής στην αισθητική εμπειρία μεταξύ βιολογικής αναγκαιότητας, προσωπικών στρατηγικών και πολιτισμικής επίδρασης, αντικατοπτρίζει τις δυσκολίες της έννοιας σε πρακτικό επίπεδο για αναλυτικούς ή διαχειριστικούς σκοπούς. Η όλη διαδικασία της αισθητικής αποτίμησης, μπορεί να παρομοιαστεί με την ανάγνωση κειμένων, καθώς και το τοπίο μπορεί να θεωρηθεί ως 'κείμενο', το οποίο ο κάθε 'αναγνώστης' ερμηνεύει όπως ερμηνεύει και ένα οποιοδήποτε γραπτό κείμενο (Daniels and Cosgrove, 1993). Τα όρια και οι κανόνες της ερμηνείας, αναφέρονται στην *γραμματική* του κειμένου, με την έννοια ότι το κείμενο αποτελεί την πρώτη ύλη αλλά η διαδικασία καθορίζεται από το ερμηνευτικό *κλειδί* αυτού που ερμηνεύει το κείμενο (Eco, 1993). Το κλειδί αυτό εξαρτάται από το/τα πολιτισμικό/ά σύστημα/συστήματα του ερμηνευτή και είναι 'υποκειμενικό' μέσα στα όρια των ιστορικών, πολιτιστικών και κοινωνικών παραδόσεων (Berleant, 1997). Τέλος, πρέπει να προστεθούν και μια σειρά από ψυχολογικές παράμετροι που έχουν σχέση με τις **συνθήκες** της εμπειρίας και την **ψυχολογική κατάσταση** του ερμηνευτή. Ένα ακόμη στοιχείο της αισθητικής εμπειρίας που πρέπει να προστεθεί εδώ, είναι οι **αισθήσεις** που συμμετέχουν σε κάθε αισθητική αποτίμηση. Αν και το τοπίο συνδέεται κυρίως με την όραση, οι υπόλοιπες αισθήσεις είναι πολλές φορές εξίσου σημαντικές για την αποτίμηση του (Tilley, 1994, Porteous, 1996, Σταθάτος, 1996).

Στην διαμόρφωση του πλαισίου αισθητικής αξίας τοπίων που ακολουθεί, δίνεται μεγαλύτερη σπουδαιότητα στις *πολιτισμικές επιδράσεις* και στις *προσωπικές στρατηγικές*, καθώς αυτές φαίνεται ότι αποτελούν τις κρίσιμες παραμέτρους για τον καθορισμό της αισθητικής αξίας.

2.1.2 Το τοπίο: Η αντίληψη του περιβάλλοντος, συμβολισμοί και αξίες

Η ομορφιά δεν περικλείεται εσωτερικά σε «όμορφα» αντικείμενα, ούτε στο «μάτι του παρατηρητή», αλλά αυτή θα ανακαλυφθεί στην σχέση μεταξύ του παρατηρητή και του περιβάλλοντος του, σε αυτό που ονομάζεται 'εμπειρία' (Dewey σε Bourassa, 1991, σελ. 128).

Η φράση του Dewey για την ομορφιά του περιβάλλοντος, ορίζει και τον τρόπο αναζήτησης της αισθητικής αξίας των τοπίων, την απάντηση στην ερώτηση 'τι είναι αυτό που κάνει ένα τοπίο όμορφο'. Ένας τρόπος για την αισθητική αποτίμηση, καθορίζεται από την '**σκηνική ομορφιά**' του τοπίου (Bourassa, 1991), με την έννοια ότι αυτή η εικόνα είναι το **νοητικό αποτέλεσμα της αντίληψης των οπτικών χαρακτηριστικών του τοπίου**. Η σύνδεση της σκηνικής ομορφιάς με ιδιότητες του τοπίου που υποτίθεται ότι καθορίζουν την εκτίμηση της αισθητικής του αξίας είναι δυσχερής, εξαιτίας της δυσκολίας αντιστοίχισης των ιδιοτήτων αυτών με τα οπτικά χαρακτηριστικά. Οι ιδιότητες που έχουν προταθεί για την εκτίμηση της αισθητικής αξίας

του τοπίου γίνονται κυρίως από *ειδικούς*, γεγονός που υποδεικνύει την στενότητα εφαρμογής τους σε ένα γενικότερο πλαίσιο εκτίμησης αυτής της αξίας (Bourassa, 1991). Περιλαμβάνουν τον 'χαρακτήρα' του τοπίου, την 'ποιότητα' του, την 'προσαρμοστικότητα' του, την 'πληροφορία' που περιέχει, την 'μοναδικότητα' του, την 'δομή' του και την 'ευαισθησία' του, ιδιότητες που, όπως φαίνεται από την απλή αναφορά τους, είναι πολύ δύσκολο να οριστούν με τρόπο που να αναφέρεται στην αισθητική εμπειρία του παρατηρητή και όχι του ειδικού, αν και μπορεί να αποτελούν χρήσιμα και αποτελεσματικά **εργαλεία σχεδιασμού**, όπως θα δούμε στη συνέχεια των σημειώσεων.

Παρόμοιες τεχνικές εκτίμησης τοπίων από μη ειδικούς έχουν αναπτυχθεί αρχικά στην Βόρεια Αμερική, κυρίως για φυσικά τοπία, με ιδιαίτερα τεχνικές μεθόδους εκτίμησης, όμως σε μεγάλο μέρος στηρίζονται και σε γνώμες ειδικών. Εξάλλου, κριτική έχει ασκηθεί στο θεωρητικό υπόβαθρο αυτών των προσεγγίσεων εξαιτίας των εκλεπτυσμένων τεχνικών που χρησιμοποιούν για την επιλογή των 'ιδιοτήτων' του τοπίου (συνήθως οι αρχικές ιδιότητες επιλέγονται άμεσα ή έμμεσα από ειδικούς) και τις πολύπλοκες μεθόδους στατιστικής επεξεργασίας (Bourassa, 1991, Porteous, 1996). Παρόλα αυτά μπορούν να αποτελέσουν μια προσπάθεια εύρεσης ορισμένων χαρακτηριστικών του τοπίου που να μπορεί να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύουν ως ένα βαθμό τις απόψεις συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων για το αν τα χαρακτηριστικά αυτά συμβάλλουν θετικά ή αρνητικά στην 'ομορφιά' του τοπίου.

Εκτός από την εικόνα όμως και την 'σκηνική ομορφιά', το σημαντικότερο βάρος πρέπει να δοθεί στις **αξίες** και τα **σύμβολα** του τοπίου, πάντα ανάλογα με την κοινωνική ομάδα που τα ορίζει, δηλαδή στον τρόπο με τον οποίο ο παρατηρητής 'διαβάζει' τα χαρακτηριστικά του τοπίου και **ερμηνεύει** την εμπειρία αυτή με βάση το πολιτισμικό του σύστημα και τις προσωπικές του προτιμήσεις. Αναλυτικά είναι:

- Την αξιολόγηση του τοπίου εξαιτίας των αξιών και των συμβόλων που εγγράφονται σε αυτό από κάποιο/α πολιτισμικό/ά σύστημα/ατα. Η διαδικασία αυτή είναι η σημαντικότερη για την αξιολόγηση της αισθητικής αξίας του τοπίου. Οι αξίες αυτές μπορεί να αφορούν στην έκφραση του παραδοσιακού χαρακτήρα του τοπίου, την έκφραση του 'σύγχρονου', την αίσθηση του 'ποιοτικού', κτλ. Απαιτείται έτσι ο **ορισμός του πολιτισμικού συστήματος ή συστημάτων**, της ομάδας που κάνει την αξιολόγηση, ο **ορισμός των αξιών** που αυτή θεωρεί σημαντικές στα πλαίσια των πολιτισμικών συστημάτων και της **παρουσίας και της ποιότητας τους στο τοπίο**. Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, αυτή η διαδικασία είναι κάθε άλλο παρά εύκολη. Θα προταθούν ορισμένες μέθοδοι άμεσης και έμμεσης εύρεσης των αξιών και των χαρακτηριστικών στο τελευταίο Κεφάλαιο των σημειώσεων.

Για την περίπτωση του αγροτικού τοπίου για παράδειγμα, έχει προταθεί (Leonard and Stoakes, 1977) ότι τέτοιες αξίες για την έκφραση του παραδοσιακού χαρακτήρα του τοπίου για κατοίκους των αστικών περιοχών ή γενικά για ανθρώπους που θέλουν να 'καταναλώσουν' την ύπαιθρο, περιλαμβάνουν:

- Την *καταγραφή του παρελθόντος*,
- Την *έκφραση τοπικού ή περιφερειακού 'χαρακτήρα'*,

- Την παραγωγή τεχνημάτων που προσδίδουν κύρος και υπερηφάνεια για το αποτέλεσμα της εργασίας,
- Την αντίθεση με αστικές σκηνές,
- Την 'πρώτη ύλη' για δραστηριότητες ψυχαγωγίας και τουρισμού.
- Την εκτίμηση του τοπίου εξαιτίας προσωπικών επιλογών, ψυχολογικών παραγόντων, χρονικών συγκυριών. Η διαδικασία αυτή αξιολόγησης της αισθητικής αξίας του τοπίου δεν είναι τόσο σημαντική όσο η προηγούμενη, αλλά και αυτή επηρεάζει την αισθητική εμπειρία και θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη στην ανάλυση και στον σχεδιασμό.

Στη συνέχεια των σημειώσεων θα δοθεί ένα παράδειγμα για το αγροτικό τοπίο.

Επιπλέον πηγές:

Πολιτισμικά Τοπία

Τερκενλή Θ. (1996) *Το Πολιτισμικό Τοπίο: Γεωγραφικές Προσεγγίσεις*, Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 13-47.

Nash K. (1999) Landscapes, in Cloke P., Crang P. and Goodwin M. (eds.) *Introducing Human Geographies*, Arnold, London, pp. 217-225.

Nasar J. L. (2001) Cities, Images of, in *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Elsevier, the Netherlands.

Αισθητική εμπειρία και αισθητική του τοπίου

Daniel T. C. (2001) Whither scenic beauty? Visual landscape quality assessment in the 21st century, *Landscape and Urban Planning*, 54, 267-281.

Lothian A. (1999) Landscape and the philosophy of aesthetics: is landscape quality inherent in the landscape or in the eye of the beholder?, *Landscape and Urban Planning*, 44, 177-198.

Parsons R. And Daniel T. C. (2002) Good looking: in defense of scenic landscape aesthetics, *Landscape and Urban Planning*, 60, 43-56.

2.2 Παράδειγμα: Το αγροτικό τοπίο ως πολιτισμικό τοπίο

*Το τοπίο είναι χώρος εξιδανικευμένος, άρα ανώνυμος. Αυτό που αποκαλούμε τοπίο, για τον αγρότη, τον γεωργό ή τον βοσκό είναι απλώς ο τόπος μέσα στον οποίο κινούνται και εργάζονται –ένας χώρος που μπορεί να είναι εύφορος ή άγονος, φιλικό ή εχθρικό διακεείμενος, γνωστός ή ξένος. Ένας χώρος, σε γενικές γραμμές, ο οποίος χαρακτηρίζεται από χρηστικά και **σπανίως ή ποτέ από καθαρά αισθητικά κριτήρια**: για τον αγρότη, το ωφέλιμο και το ωραίο, τουλάχιστον όσον αφορά το φυσικό του περιβάλλον, είναι όροι απολύτως συνυφασμένοι (Σταθάτος, 1996, σελ. 15, υπογράμμιση δική μου).*

Το παραπάνω απόσπασμα από τον Γ. Σταθάτο, καταδεικνύει τον λειτουργικό χαρακτήρα του αγροτικού τοπίου για τους κύριους χρήστες του, τους αγρότες. Η λειτουργική αυτή διάσταση, μπορεί να κρύβει έντονους συμβολισμούς αλλά παραμένει λειτουργική, θεωρώντας το τοπίο πρώτα ως παραγωγικό πόρο και έπειτα ως οτιδήποτε άλλο. Διαφαίνεται έτσι, η διάσταση μεταξύ 'χρηστών' του αγροτικού τοπίου και 'αποτιμητών' του, η διάσταση δηλαδή μεταξύ αυτών που **διαχειρίζονται τον πόρο αγροτικό τοπίο** για να παράγουν αγροτικά ή άλλα προϊόντα και αυτών που **εκτιμούν**

αισθητικά την **εικόνα αγροτικό τοπίο**, συνδέοντας την με πολιτισμικά και προσωπικά αισθητικά χαρακτηριστικά. Η διάκριση αυτή είναι όμοια με τη διάκριση που έγινε νωρίτερα σχετικά με την εκτίμηση της παραγωγικής και οικολογικής αξίας του τοπίου σε σχέση με την εκτίμηση και αξιολόγηση της αισθητικής – συμβολικής αξίας του. Εδώ, η θεωρητική αυτή διάκριση γίνεται σε εντελώς πρακτικό επίπεδο. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι ‘χρήστες’ ενός τοπίου γενικά και ειδικά στην περίπτωση εδώ του αγροτικού τοπίου, δεν είναι σε θέση να είναι και αποτιμητές του ταυτόχρονα. Ακριβώς το αντίθετο συμβαίνει, το αγροτικό τοπίο είναι ιδιαίτερα πλούσιο σε σύμβολα, αξίες, ιδεολογίες, ‘παράδοση’, κτλ. για τους χρήστες του (τους αγρότες), απλά εδώ θεωρείται ότι γενικά οι ‘χρήστες’ ενός τοπίου πρωτίστως ενδιαφέρονται για την παραγωγική του αξία και έπειτα για τη συμβολική – αισθητική του (και την οικολογική του), ενώ αντίθετα οι ‘αποτιμητές’ πρώτα για συμβολικούς λόγους και έπειτα μόνο για παραγωγικούς (ή οικολογικούς). Συνήθως, αν όχι πάντα, η διαδικασία αποτίμησης ενός τοπίου δεν είναι ‘διακριτή’ με την έννοια που αναπτύσσεται εδώ, αλλά θα πρέπει να μπορεί κάποιος να διακρίνει μεταξύ των διαφορετικών διαστάσεων της αξίας ενός τοπίου και της αποτίμησης της από διάφορες κοινωνικές ομάδες. Για το αγροτικό τοπίο, μια βασική διάκριση που μπορεί να γίνει είναι η αποτίμηση από τους ‘χρήστες’ του (τους αγρότες) και τους ‘καταναλωτές’ του (τους κατοίκους αστικών κυρίως περιοχών και γενικά αυτών που δεν ‘παράγουν’ σε αυτό). Η διάκριση αυτή μπορεί να βοηθήσει σε μια προσπάθεια κατανόησης των διαφορών στην αντίληψη του ‘ωραίου’ και ‘μη ωραίου’ τοπίου. Ήδη κάποια αποτελέσματα για εγκαταλειμμένα αγροτική γη στην Ήπειρο δείχνουν τις πολύ διαφορετικές αντιλήψεις των παλαιότερων κατοίκων με επισκέπτες ή με κατοίκους που έχουν πρόσφατα μετακομίσει στην περιοχή σχετικά με τι είναι ‘φύση’ και ‘περιβάλλον’, ποια η χρησιμότητα τους και με ποια κριτήρια πρέπει να θεωρούνται ‘όμορφα’ ή ‘άσχημα’ ή/και ‘χρήσιμα’. (Λαμπριανίδης και Μπέλλα 2004, Νιτσιάκος 2003). Η διαφοροποίηση από όσα συζητήθηκαν προηγούμενα για τα πολιτισμικά τοπία, έγκειται στο γεγονός της σύνδεσης της έννοιας τοπίο με τα λειτουργικά χαρακτηριστικά του, ως φυσικό περιβάλλον όσον αφορά στον χώρο και για τους χρήστες του, σε αντίθεση με την σύνδεση της έννοιας με την αισθητική εικόνα του χώρου, η οποία αναφέρεται στο πολιτισμικό περιβάλλον και στους επισκέπτες του αντίστοιχα. Έτσι, ο ορισμός του πολιτισμικού αγροτικού τοπίου για κάποια περιοχή, πρέπει να ενσωματώσει:

- Τα **φυσικά χαρακτηριστικά** του, τα οποία αναφέρονται σε βιοτικούς και αβιοτικούς παραμέτρους που καθορίζουν ορισμένα από τα πιο βασικά χαρακτηριστικά του αγροτικού τοπίου, όπως η διαθεσιμότητα πόρων και το είδος της φυσικής χλωρίδας και πανίδας. Ορισμένα με αυτό τον τρόπο δηλαδή, τα φυσικά χαρακτηριστικά του τοπίου αποτελούν το «πρόπλασμα» πάνω στο οποίο τα παραγωγικά συστήματα διαμορφώνουν δηλαδή την *εικόνα*, την *εμφάνιση* του πολιτισμικού τοπίου.
- Τα **παραγωγικά χαρακτηριστικά** του, δηλαδή όλα εκείνα που χαρακτηρίζουν τα παραγωγικά συστήματα του. Τα παραγωγικά χαρακτηριστικά του αγροτικού τοπίου αναφέρονται στο τοπίο ως πόρο, αλλά και ως ‘νόημα’ καθημερινής εμπειρίας. Αποτελούν έτσι θεωρητική έννοια σχετικά ‘κλειστή’ για τους επισκέπτες,

με την έννοια ότι αυτοί εκτιμούν το τελικό αποτέλεσμα των παραγωγικών χαρακτηριστικών -το αγροτικό τοπίο ως εικόνα- αλλά δεν «εκτιμούν» τα ίδια τα παραγωγικά συστήματα, τα οποία είναι εσωτερική ιδιότητα του τοπίου, εμφανή μόνο στους κατοίκους και καθημερινούς χρήστες του. Όμως αυτά τα χαρακτηριστικά καθορίζουν το «τοπικό χρώμα» του τοπίου, αλλά και είναι η πρώτη ύλη για τα νοήματα που εγγράφονται σε αυτό, είναι δηλαδή τα αντικείμενα που καθιστούν ένα τοπίο αναγνωρίσιμο. Τα χαρακτηριστικά αυτά περιλαμβάνουν την *διάρθρωση της αγροτικής παραγωγής* και τα *αγροτικά διαχειριστικά συστήματα* της περιοχής. Μια συγκεκριμένη υποκατηγορία των οπτικών χαρακτηριστικών είναι τα *παραδοσιακά χαρακτηριστικά*. Τα χαρακτηριστικά αυτά, είναι ιδιαίτερα σημαντικά σε αγροτικά τοπία που χαρακτηρίζονται από παραδοσιακά αγροτικά διαχειριστικά συστήματα που αφήνουν συγκεκριμένα 'σημάδια' στο τοπίο, σημάδια που συμβάλλουν στην αισθητική αξία τους.

- Τα **αισθητικά – συμβολικά** χαρακτηριστικά του, τις αναπαραστάσεις ή/και συμβολισμούς ως μέρος ενός ευρύτερου συστήματος νοημάτων (Τερκενλή 1996), τα οποία δεν αναφέρονται μόνο σε φυσικά αντικείμενα, αλλά σε ιδέες, αξίες και νοήματα. Τα συμβολικά χαρακτηριστικά του αγροτικού τοπίου, 'έχουν νόημα' τόσο για τους κατοίκους όσο και για τους επισκέπτες του. Για τους μεν κατοίκους ως μέσο που αντανακλά πολιτισμικά συστήματα και καθημερινές εμπειρίες, για τους δε επισκέπτες αντανακλά ιδέες, αξίες και νοήματα. Πρέπει να σημειωθεί ότι η διάκριση των 'αποτιμητών' του τοπίου σε κατοίκους και επισκέπτες, αποτελεί ένα σημαντικό μεν χαρακτηριστικό για την κατανόηση της διαδικασίας λειτουργικής ή αισθητικής αποτίμησης του, αλλά είναι λάθος να υποτεθεί ομοιομορφία μέσα σε κάθε μια από αυτές τις ομάδες.

Στη συνέχεια γίνεται μια πρώτη προσπάθεια παρουσιαστούν οι επιπτώσεις από τη διάκριση αυτή στις κοινωνίες της υπαίθρου. Δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα αναλύονται: οι γεωγραφίες 'επιστροφής στη φύση' και 'συμβολικών κοινοτήτων'.

2.2.1 Περιβαλλοντικές Γεωγραφίες και Γεωγραφίες 'Επιστροφή στη Φύση'

(Το κείμενο που ακολουθεί είναι ελαφρώς τροποποιημένα αποσπάσματα από τις σημειώσεις του συγγραφέα για το Μάθημα 'Ανάπτυξη της Υπαίθρου και Πολιτικές'. Ο αναγνώστης παραπέμπεται εκεί για περισσότερη βιβλιογραφία).

Το κίνημα προστασίας της φύσης είναι ένα ρεύμα που ήδη από το 1960, επιχειρεί να αποφύγει τη στενά ανθρωποκεντρική θεώρηση της φύσης και των φυσικών πόρων με μια προσέγγιση όπου η 'φύση' ή το 'περιβάλλον' έχει δική του υπόσταση και πρέπει να αντιμετωπίζεται με σεβασμό από τις ανθρώπινες κοινωνίες, πρακτικά ότι η φύση δεν 'ανήκει' στο ανθρώπινο είδος, αλλά αποτελεί από 'μόνη της' μια χωριστή οντότητα (*νατουραλιστική-φυσικαλιστική παράδοση*, Hoggart et al., 1995). Σύμφωνα με

αυτή, η σχέση ανθρώπου φύσης έχει διαταραχθεί από τον σύγχρονο τρόπο ζωής, και θα πρέπει να επιδιωχθεί η επαναφορά της 'μαγείας' μεταξύ ανθρώπου και φύσης, δηλαδή η ανακάλυψη της ουσιαστικής, ενδογενούς αξίας της φύσης και της διατήρησης της. Η προσέγγιση αυτή έρχεται σε ευθεία αντίθεση με τις προσεγγίσεις της φύσης ως *πόρου*, όπου με ανθρωποκεντρική λογική, η φύση αντιμετωπίζεται ως μέσο παραγωγής, και άρα μια οντότητα για ανθρώπινη χρήση, η οποία μπορεί να αναλυθεί σε μια σειρά ποσοτικοποιημένων φυσικοχημικών παραμέτρων. Η νατουραλιστική προσέγγιση συνδέεται με ιδεαλιστικά μοντέλα για την σχέση ανθρώπου – φύσης, με κυριότερο αυτό της *ειδυλλιακής αγροτικής ζωής* (Van Korpen, 2000, σελ. 300-8), όπου η φύση παρουσιάζεται ως **«Αρκαδία»**, μυθικός τόπος ειδυλλιακής ζωής, μιας 'χρυσής εποχής' όπου οι αγροτικές ανθρώπινες κοινωνίες ζούσαν σε αρμονία με τη φύση και τις φυσικές αξίες, σε ισορροπία με το περιβάλλον και μεταξύ τους. Η σύγχρονη αστική και καταναλωτική κοινωνία έχει διαταράξει αυτή την 'ιδανική' σχέση κοινοτικών δεσμών και ισορροπίας με τη φύση και ο μόνος τρόπος για να αποκατασταθεί είναι να 'επιστρέψουμε' στο 'χρυσό αυτό παρελθόν', με όλες τις σύγχρονες ανέσεις βέβαια. Το ιδεολόγημα αυτό ενέχει μια προφανή αντίφαση (επιστροφή σε ένα μέρος του παρελθόντος με ανέπαφη την υπόλοιπη αστική και καταναλωτική δομή) και είναι εν πολλοίς ένας μύθος, αλλά αποκτά μεγάλη σημασία σε πολλές αστικές Δυτικές κοινωνίες κατασκευάζοντας εικόνες και τοπία της υπαίθρου μέσα από 'αστικά μάτια' (Νιτσιάκος, 1995, Howarth, 1995). Το ιδεολόγημα αυτό είναι εν μέρει υπεύθυνο για την τάση 'επιστροφής στις ρίζες' και 'επιστροφής στην αυθεντική αγροτική ζωή' που υπάρχει στις σύγχρονες αστικές κοινωνίες. Η φυσική συνέχεια του ιδεολογήματος αυτού είναι οι 'συμβολικές κοινότητες' και η κατασκευή χωριών 'σκηνικού'.

2.2.2 Κατανάλωση, 'Νοσταλγία' Και Συμβολικές Κοινότητες

Μια από τις συνέπειες της παραπάνω προσέγγισης και του ιδεολογήματος της 'νοσταλγίας' της υπαίθρου και της αγροτικής ζωής, είναι οι γεωγραφίες κατανάλωσης στην ύπαιθρο και οι γεωγραφίες των συμβολικών κοινοτήτων.

Η 'νοσταλγία' εκφράζεται ποικιλότροπα στις σημερινές αστικές κοινωνίες. Από τη διοργάνωση αγροτουριστικών φεστιβάλ, στην 'ανακάλυψη' εναλλακτικών και 'αυθεντικών' προορισμών για 'αποδράσεις' όπου ο αστικός επισκέπτης – τουρίστας – καταναλωτής μπορεί να έρθει σε επαφή με τους 'αυθεντικούς', 'απλούς' ανθρώπους της υπαίθρου και να ανακαλύψει την 'πραγματική', 'παραδοσιακή' ζωή και να καταναλώσει 'αυθεντικά' προϊόντα, μαγειρεμένα με 'πατροπαράδοτο' τρόπο και 'συνταγές της γιαγιάς'. Οι αστικοί αυτοί μύθοι εκφράζουν ιδανικά το 'ειδύλλιο της υπαίθρου': μιας ζωής που 'έχει χαθεί' και που έχει διαστάσεις αξιακές, εννοιολογικές και αναπτυξιακές.

Οι αξιακές διαστάσεις αναφέρονται στις αξίες που εμπεριέχει αυτός ο μύθος, οι οποίες πρεσβεύουν την επιστροφή σε 'παραδοσιακές' αξίες, νοοτροπίες και πρακτικές. Οι αξίες αυτές υποτίθεται ότι αντιπροσωπεύουν ένα παρελθόν όπου οι οικογενειακοί και οι κοινωνικοί δεσμοί ήταν περισσότερο ισχυροί και το πνεύμα της 'κοινότητας' ένωνε τους ανθρώπους σε συμπαιγνίες κοινωνικές ομάδες. Εδώ μπορούν να παρατηρηθούν δύο αντιφάσεις: η πρώτη είναι γενικότερου χαρακτήρα και έχει να κάνει με την 'ρομαντική' αυτή θεώρηση των αξιών ως κάτι σταθερού και αναλλοίωτου ενώ αυτό απέχει πολύ από την πολυσύνθετη και μεταβαλλόμενη χωρικά και χρονικά πραγματικότητα. Επίσης έχει να κάνει με την ανυπαρξία δικαιοσύνης και πρόνοιας στο σύστημα αυτό για μια σειρά από θεσμούς και πρακτικές που σήμερα θεωρούνται

δεδομένες, όπως η θέση της γυναίκας, η ενδοκοινωνική δικαιοσύνη, η δυσκολία της καθημερινής ζωής, οι κλειστές και ασφυκτικές κοινωνικές δεσμεύσεις κ.α. Η δεύτερη αντίφαση αναφέρεται στην απροθυμία των ίδιων των 'νοσταλγών' να έρθουν να ζήσουν με αυτό το σύστημα ή αυτή τη ζωή ή ακόμη και στην περιοχή όπου υπάρχει αυτή η υποτιθέμενη ζωή και αξιακό σύστημα. Η απροθυμία αυτή εκφράζεται μέσα από τη λογική του επισκέπτη: 'νοσταλγώ αυτή τη ζωή, αλλά θέλω μόνο να την βλέπω και να την φαντάζομαι ως επισκέπτης'. Οι επισκέπτες αυτές είναι οι κυριότεροι καταναλωτές της υπαίθρου, όπως θα φανεί και αναλυτικότερα στη συνέχεια.

Οι εννοιολογικές διαστάσεις αναφέρονται στις μεταβολές των εννοιών αυτών των αστικών υπαιθροτήτων. Έτσι, η ύπαιθρος έχει μεταβληθεί από μη ελκυστικό μέρος, απ' όπου όλοι θέλουν να φύγουν, σε μέρος όπου λαμβάνει χώρα η 'αληθινή' ζωή και όπου οι κάτοικοι των αστικών κέντρων περνάνε ένα μέρος του χρόνου τους ως επισκέπτες ή προσωρινοί κάτοικοι σε γιορτές και διακοπές. Η μεταβολή αυτή της ελκυστικότητας δεν έχει ακόμη στην Ελλάδα εκφραστεί με μεγάλο κίνημα 'επιστροφής στην ύπαιθρο' σε αντίθεση με πολλές Ευρωπαϊκές και Αμερικανικές χώρες, όπου η κατοικία στην ύπαιθρο έχει λάβει διαστάσεις.

Οι αναπτυξιακές διαστάσεις αναφέρονται στις δυνατότητες ανάπτυξης προσφοράς υπηρεσιών και προϊόντων στους επισκέπτες αυτούς. Έτσι, εκτός από την ανάγκη ανάπτυξης υπηρεσιών εστίασης και διαμονής με τις ανάλογες πρώτες ύλες, υπάρχει και ανάγκη για δημιουργία υποδομών για τους επισκέπτες που εξυπηρετούν ταυτόχρονα και τους μόνιμους κατοίκους στο αίτημα τους για καλύτερη ποιότητα ζωής.

2.2.2.1 Μετανάστες και Συμβολικές Κοινότητες: Οι Κοινότητες της Υπαιθρου ως 'Σκηνικό'

Μια διαφορετική διάσταση των παραπάνω αστικών ιδεολογημάτων έχει να κάνει με την εξάρτηση της υπαίθρου οικονομικά και κοινωνικά από εξωγενείς παράγοντες και ιδιαίτερα από τους μετανάστες της αγροτικής εξόδου. Οι μετανάστες αυτοί, διατηρούν σε μεγάλο βαθμό στενές σχέσεις με την 'πατρίδα' τους και εκτός από οικονομικά κεφάλαια και εισροές, προσφέρουν και **συμβολικά κεφάλαια και εισροές**. Ως συμβολικές εισροές μπορούν να οριστούν τα πολιτισμικά ερεθίσματα που εισέρχονται στην Κοινότητα για την ζωή έξω από αυτήν (στις πόλεις) και την ζωή στην Κοινότητα «όπως αυτή θα έπρεπε να είναι» ή «η ζωή σύμφωνα με την παράδοση», με άλλα λόγια δηλαδή, *συμβολικές εισροές είναι τα πολιτισμικά και κοινωνικά στερεότυπα για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον της ζωής στην Κοινότητα, αλλά και έξω από αυτήν, στις πόλεις*. Η χρήση αυτών των στερεοτύπων γίνεται μέσα από την συλλογική μνήμη των πρώην χωρικών που ζουν τώρα στις πόλεις, δημιουργώντας φαντασιακές κοινότητες, δηλαδή ιδεατούς τύπους αγροτικών κοινοτήτων στις οποίες η ζωή ήταν διαφορετική (Νιτσιάκος, 1995, σελ. 110-6). Η διαδικασία δημιουργίας των φαντασιακών αυτών κοινοτήτων ξεκίνησε και ολοκληρώθηκε στις κοινότητες της διασποράς. Εκεί, ο χωρικός «αγροτοποιεί» αρχικά το αστικό περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται και αστικοποιείται ο ίδιος στην συνέχεια, έτσι ώστε η ίδια του η αντίληψη για το παρελθόν και το παρόν του αλλάζει. Στην νέα του κοινωνία βρίσκεται αντιμέτωπος με ένα τεράστιο δίλημμα: από την μια πρέπει να ενσωματωθεί στην νέα κοινωνία, από την άλλη να διατηρήσει τις «ρίζες» του. Όσο επιτυγχάνει το πρώτο, τόσο αποκόπτεται από το δεύτερο (Νιτσιάκος, 1995). Η αποκοπή αυτή γεννά μια μυθολογία

για το παρελθόν και την παράδοση που, τροφοδοτούμενη και από το ρεύμα του φολκλωρισμού που διαποτίζει τους αστακούς πληθυσμούς από την δεκαετία του 1980 και έπειτα.

Στην διαδικασία δημιουργίας του αστικού αυτού ιδεολογήματος αυτού, οι πρώην αγροτικές κοινωνίες δεν είναι οι μόνες υπεύθυνες. Στο 'εδώλιο' πρέπει να βρεθούν και εξωγενείς παράγοντες επηρεασμού και διαμόρφωσης της κοινωνίας, που επιβλήθηκαν σε μεγάλο βαθμό στις κοινωνίες και στους ανθρώπους των αγροτικών κοινοτήτων. Η μαζική άρνηση του αγροτικού παρελθόντος από το επίσημο κράτος μέσω άτυπων και τυπικών θεσμών και η επιβολή αναγκαστικού εκσυγχρονισμού των παραγωγικών δομών μιας σταθερής λίγο πολύ κοινωνίας, η οποία δεν ήταν έτοιμη για αυτή την μετάβαση, είναι τέτοιοι εξωγενείς παράγοντες. Ο συνδυασμός αυτός των εξωγενών παρεμβάσεων και της ενδογενούς ανάγκης αναζήτησης καλύτερης ποιότητας ζωής είναι τελικά οι γενεσιουργές αιτίες δημιουργίας των κοινοτήτων της διασποράς και αυτών των αστικών ιδεολογημάτων.

Χαρακτηριστικοί φορείς 'διαχείρισης' της συλλογικής αυτής μνήμης είναι οι αδελφότητες και οι σύλλογοι των αποδήμων στις νέες τους πατρίδες. Ο σκοπός αυτών των αδελφοτήτων είναι τριπλός: κατά πρώτο λόγο η υποδοχή των νεο-αφιχθέντων και η βοήθεια προσαρμογής τους, κατά δεύτερο η αλληλοβοήθεια μεταξύ των 'συνχωριανών' στην καινούργια πατρίδα και κατά τρίτο η βοήθεια της ίδιας της πατρίδας με αποστολή χρημάτων για κοινωφελή έργα (Νιτσιάκος, 1995). Οι αδελφότητες και σύλλογοι αυτοί συνέβαλαν αποφασιστικά στην δημιουργία και αναπαραγωγή του κλίματος 'επιστροφής στις ρίζες' και 'επιστροφής στην παράδοση' ως αντίδοτο της αστικοποίησης και της ενσωμάτωσης των μελών τους στις νέες κοινωνίες τους. Τα μέλη των αδελφοτήτων και συλλόγων αυτών είναι και δεν είναι ταυτόχρονα μέλη της παλιάς Κοινότητας και της καινούργιας πατρίδας, είναι κάπου ενδιάμεσα, σωματικά στην πόλη, αλλά 'πνευματικά' στην κοινότητα. Πρακτικά αυτό φαίνεται με διευκρινήσεις για τόπους καταγωγής ακόμη και τρίτης γενιάς μεταναστών («ναι μένω εδώ, αλλά η πατρίδα μου ή η καταγωγή μου είναι από ...»), ή από την μαζική μετακίνηση των μεταναστών για εκλογές ή για απογραφές στην Κοινότητα. Η παροχή τέτοιων διευκρινήσεων αποδεικνύει την στενότητα των δεσμών των φαντασιακών αυτών Κοινοτήτων με την ευρύτερη διασπορά. Έτσι, οι παλιές Κοινότητες μολονότι γεωγραφικά και δημογραφικά είναι περισσότερο περιορισμένες από ότι στο παρελθόν, συμβολικά έχουν διευρυνθεί πάρα πολύ για να μπορέσουν να συμπεριλάβουν αστικούς μύθους για την «αγροτική» και «παραδοσιακή» ζωή (Νιτσιάκος, 1995, Λεοντή, 1995).

Έτσι, ένα μεγάλο ποσοστό αυτών που μπορούν να θεωρηθούν ή που θεωρούν τους εαυτούς τους πολίτες μιας Κοινότητας, περνούν ένα σημαντικό μέρος του χρόνου τους εκτός της Κοινότητας. Με άλλα λόγια, υπάρχει μια σημαντική δυσκολία ορισμού των μόνιμων κατοίκων μιας Κοινότητας (Δαμιανάκος, 2002). Πρέπει να θεωρηθούν ως μόνιμοι κάτοικοι μιας Κοινότητας όσοι διαβιούν εκεί όλο το έτος, ή πρέπει να προστεθούν σε αυτούς και όσοι διαθέτουν μόνιμη κατοικία εκεί και εποχιακά περνούν κάποιο χρονικό διάστημα (συνήθως το Πάσχα, το καλοκαίρι και κάποιες τοπικές γιορτές); Όπως πάντως και αν οριστούν αυτοί οι 'μη-μόνιμοι μόνιμοι' κάτοικοι, το γεγονός παραμένει ότι μεγάλο μέρος πληθυσμού που έχει σχέση με την Κοινότητα, ενεργοποιείται οικονομικά εκτός αυτής (σε αστικά κέντρα, κοντύτερα ή μακρύτερα από αυτή), συμμετέχουν όμως και στην οικονομική και κοινωνική ζωή της. Ως επακόλουθο, η ζωή του χωριού εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις οικονομικές, πολιτισμικές και κοινωνικές εισροές των 'μη-μόνιμων μόνιμων' κατοίκων. Η εξάρτηση αυτή φαίνεται στις

γιορτές και ιδιαίτερα στις τοπικές εκλογές, όπου συχνές είναι οι περιπτώσεις ανάληψης Κοινοτικών καθηκόντων από 'μη-μόνιμους μόνιμους' κατοίκους.

Ως συνέπεια των παραπάνω ο χώρος της υπαίθρου, η Κοινότητα, το 'χωριό', προσαρμόζεται σταδιακά στις ανάγκες των 'μη-μόνιμων μόνιμων' κατοίκων και των τουριστών και μετατρέπεται σε **σκηνικό** 'παραδοσιακού χωριού', 'αγροτικής ειδυλλιακής ζωής'. Στο σκηνικό αυτό αποκτά βαρύνουσα σημασία η *εμφάνιση* του χώρου και όχι η *λειτουργικότητα* του. Ο γνωστός αφορισμός «η μορφή έπεται της λειτουργίας» (Form follows function) που αναφέρεται στο ότι η εμφάνιση των αντικειμένων και των χώρων είναι αποτέλεσμα *λειτουργικών δράσεων*, δηλαδή είναι αποτέλεσμα λειτουργιών αρχικά και έπειτα διαμορφώνεται η μορφή με αισθητικά κριτήρια, αντιστρέφεται εδώ και η μορφή διαμορφώνει πρωταρχικά τους χώρους και τα αντικείμενα, με την λειτουργικότητα να έπεται. Η αντιστροφή αυτή λειτουργικότητας και 'αισθητικής' και η μετατροπή του χωριού σε σκηνικό φαίνεται καθαρά στη χρήση 'παραδοσιακών' υλικών σε σύγχρονες κατασκευές που προορίζονται για την ικανοποίηση σύγχρονων αναγκών (προσθήκη πέτρας ή/και ξύλου σε κτίρια, δρόμους, πάρκα κτλ), την προσπάθεια να αναδειχθεί ο 'παραδοσιακός' χαρακτήρας χώρων και τοπίων και στην μουσειακή συντήρηση περιβαλλόντων.

Θα μπορούσε βέβαια κάποιος να παρατηρήσει ότι έτσι προσφέρονται κάποιες παραγωγικές διεξόδους στους κατοίκους των μειονεκτικών αυτών περιοχών. Τελικά, φαίνεται ότι ορισμένα τουλάχιστον χωριά θα γίνουν ή θα παραμείνουν 'σκηνικά', ενώ η τάση αυτή αναμένεται να διευρυνθεί και σε επίπεδο *τοπίου*, τουλάχιστον για κάποιους σχετικά περιορισμένους χώρους, όπου οι επισκέπτες θα μπορούν να καταναλώνουν εικόνες αγροτικής ζωής, «παράδοσης» κτλ.

2.2.2.2 Οι σύγχρονες αντιλήψεις για την υπαίθρο: η 'υπαιθρότητα'

Οι παραπάνω ορισμοί δίνουν την εικόνα μιας υπαίθρου μονοδιάστατης και εξαρτημένης. Πράγματι, είδαμε ότι γενικά η υπαίθρος ορίζεται από αυτούς ως μια 'αντιθετική' έννοια: ότι μένει όταν τα υπόλοιπα έχουν οριστεί. Σε οικονομικούς όρους, οι περιοχές της υπαίθρου συνιστούν την 'ενδοχώρα' των πόλων ανάπτυξης, στην οποία τα ωφέληματα της ανάπτυξης (εισοδήματα - απασχόληση, υποδομές και υπηρεσίες) πρέπει να διαχυθούν (Σπιλάνης, 1996, Λαμπριανίδης, 2000), με άλλα λόγια οι περιοχές αυτές είναι μη-αυτόνομες περιοχές ανάπτυξης (όπως θα δούμε στη συνέχεια, η θεώρηση αυτή οδήγησε και στις προσεγγίσεις της τοπικής ανάπτυξης, της ενδογενούς ανάπτυξης και της ανάπτυξης της υπαίθρου). Στην χωροταξία, η υπαίθρος επίσης ορίζεται όπως είδαμε ως το συμπλήρωμα των αστικών περιοχών (με κριτήρια όπως η πληθυσμιακή πυκνότητα και ο πληθυσμός, OECD 1994, CEC 1997a, Corus and Crabtree 1996, Harrington and O'Donogue 1998). Στην ανάπτυξη πολιτικών, η υπαίθρος θεωρήθηκε ως χώρος όπου κυριαρχεί η αγροτική παραγωγή και όλες οι άλλες δραστηριότητες αγνοήθηκαν. Ως αποτέλεσμα, ακόμη και η ίδια η έννοια της υπαίθρου αμφισβητήθηκε (Hoggart 1990), καθώς θεωρήθηκε ότι οι 'κλασσικές' προσεγγίσεις δεν μπορούσαν να αποδώσουν με κατάλληλο τρόπο τους μετασχηματισμούς και την πραγματικότητα των περιοχών και των κοινωνιών της υπαίθρου σήμερα (Gray 2000). Η γενική αυτή θεώρηση της υπαίθρου ως εξαρτημένου και μονοδιάστατου χώρου, χωρίς σημαντικές διαφοροποιήσεις κατά οικονομικές δραστηριότητες, κοινωνικούς σχηματισμούς, φύλλο, εθνικότητα, ύπαρξη μειονοτήτων κτλ (Cloke and Little, 1997), έφτασε στα όρια της την δεκαετία του 1980 και έκτοτε έχει ξεκινήσει μια σημαντική προσπάθεια ανανέωσης τόσο της έννοιας και του

περιεχομένου της υπαίθρου, όσο και των μεθόδων των κοινωνικών επιστημών που εξετάζουν και μελετούν τις κοινωνίες και το χώρο της υπαίθρου. Οι σύγχρονες αυτές αντιλήψεις προκρίνουν μια **αυτόνομη** έννοια της υπαίθρου, δηλαδή μια έννοια η οποία δεν θα εξαρτάται από τον ορισμό άλλων εννοιών, αλλά θα είναι δυνατόν να οριστεί 'μόνη της' (Hoggart et al. 1995, Jones 1995, Pratt, 1996, Cloke and Little 1997). Μια τέτοια προσέγγιση οφείλει να προχωρήσει σε ένα επίπεδο γενικότητας ευρύτερο από αυτό των διοικητικών ορισμών που παρουσιάστηκαν και να επιχειρήσει να ξεφύγει από τα στενά χωρικά πλαίσια με τα οποία αυτοί την συνδέουν.

Αναζητήθηκε έτσι μια *από-χωρικοποίηση* της έννοιας της υπαίθρου, δηλαδή επιδιώχθηκε η αποσύνδεση της από συγκεκριμένα ομοιογενή και αποκλειστικά χωρικά κριτήρια και η σύνδεση της με την κοινωνική αναπαράσταση των όσων θεωρούνται 'υπαίθρια' (Gray, 2000, Pratt, 1996), μια '*κοινωνική αναπαράσταση του χώρου*' (Halfacree, 1995, σελ. 2) από 'συνηθισμένους' ανθρώπους οι οποίοι 'διαχειρίζονται' σε καθημερινή βάση τις διάφορες διακριτές αναπαραστάσεις της υπαίθρου ως *υπαιθρότητες* (ruralities, Gilg, 1996, σελ. 22). Τα πλεονεκτήματα αυτού του τρόπου ορισμού της υπαίθρου και του υπαίθριου είναι ότι αποκαλύπτει πως άνθρωποι σε διαφορετικούς κοινωνικούς χώρους αντιλαμβάνονται και εκφράζουν την '*υπαιθρότητα*', ανάλογα με τα χαρακτηριστικά του πολιτισμικού και κοινωνικού τους συστήματος.

Έτσι, από την μια *ύπαιθρο - εξοχή - όχι πόλη* οδηγούμαστε σε πολλές διαφορετικές *υπαιθρότητες*, οι οποίες ορίζονται από τους χρήστες τους ως ένα πολιτισμικό τοπίο κοινωνικών, χρονικών και χωρικών μύθων και συμβόλων (Lawrence 1996, Little and Austin 1996), λαμβάνοντας με αυτόν τον τρόπο υπόψη τοπικές ιδιαιτερότητες και συνθήκες. Τελικά διαμορφώνονται πολλές τοπικές και μικρές υπαίθρους, οι οποίες ορίζονται από τις αλληλεπιδράσεις των διαφόρων χωρικών συγκεντρώσεων που τις αποτελούν (Phillips, 1998, Gray, 2000). Οι διαφορετικές αυτές υπαιθρότητες μπορούν να διακριθούν με ποικιλία κριτηρίων που μπορεί να είναι χωρικά, όπως η θέση των περιοχών και η ύπαρξη ειδικών χωρικών σχηματισμών (σύνορα, φυσικά όρια κτλ), μπορεί να είναι οικονομικά, όπως οι κυρίαρχες δραστηριότητες σε μια περιοχή (Λαμπριανίδης, 2000) ή κοινωνικά, όπως η ηλικία (van Dam Heins and Elbersen, 2002), το φύλλο (Cloke and Little, 1996), η τάξη (Halfacree, 1995), η φυλή (Cloke and Little, 1996) κτλ.